

A dialektológia és az iskolai oktatás kapcsolatának vizsgálata Németországban és Ausztriában

A magyar nyelvjárásokban – mint ismeretes – általában nincsenek olyan mértékű eltérések, hogy azok a mindennapi nyelvi érintkezésben (pl. a Dunántúl és az Alföld bármelyik tájszólását beszélők között) kommunikációs zavart okoznának, leginkább legrégebbi nyelvszigetünknek, a csángó tájnyelvnek a megértése ütközik kisebb-nagyobb nehézségbe. Ezt nemcsak a magyar dialektológiának az egyes vidékek nyelvjárási jelenségeit feltáró kutatási eredményei, részletes leírásai támasztják alá, hanem a magyarul beszélők mindennapi tapasztalatai is igazolják. Ennek okai nagyrészt népünk és nyelvünk múltjában, egész történetében gyökereznek, emellett azonban – főleg az utóbbi félévszázad óta – azzal is összefüggnek, hogy az anyanyelvjárást beszélő, azt napjainkig megőrző lakosság száma – főképpen a hagyományos paraszti gazdálkodás visszaszorulása, az iskoláztatás, a műve-

lódés szerepének növekedése, a televíziózás térhódítása és egyéb tényezők hatása következtében – nagyon nagy mértékben megcsappant. Évtizedről évtizedre, évről évre egyre kevesebben vannak, akik még napjainkban is jól ismerik és használják szűkebb pátriájuk tájnyelvét. De valamelyest megfogyatkozóban van azoknak a száma is, akik a határainkon túli magyar nyelvterület valamelyik tájszólását beszélik. A több évezredes múltra visszatekintő nyelvjárások napjainkban egyre inkább háttérbe kerülnek, s olyan területi nyelvváltozatokká válnak, amelyek már falun is egyre gyakrabban csupán a familiáris nyelvi érintkezésben jutnak szerephez.

Az előzőekben kifejtettek alapján szinte adódik a kérdés: lehet-e, kell-e még – s ha igen, meddig – a nyelvjárások fennmaradásával, megőrzésével számolni. Ennek a kérdésnek a felszínre kerülése szinte egyidős a nyelvjárásai gyűjtések és feldolgozások kezdeteivel, noha jó néhány évtizeddel ezelőtt már azt is fölítették a kutatók, hogy az egyes tájnyelvi sajtások esetleges kipusztulása, gyakrabban inkább a visszaszorulása jelenségenként más-más módon, eltérő mértékben következik be. Toldy Ferenc például már a XIX. század közepén a köznyelv előretöréséről és vele szemben tájszólásaink pusztulásáról, háttérbe kerüléséről beszélt, s ez a kérdés azóta is számtalanszor fölmerült. Figyelemre méltó, hogy más népek nyelvjárásairól is gyakran ugyanígy vélekedtek a dialektológusok. Így például Klaus J. Mattheier a német nyelvjárásokkal kapcsolatban említi meg, hogy több mint kétszáz év óta többször vissza-visszatérő prognózisként vetődik föl, hogy pusztulófélben vannak, s az újabb nemzedékek már nem fognak tájnyelven beszélni (l. részletesebben 1980: 108). A nyelvjárások nagymértékű visszaszorulására, esetleg a kipusztulásukra vonatkozó jóslatok azonban – sem nálunk, sem másutt – nem következtek be. Igaz viszont, hogy a legföltűnőbb, a köznyelvi normától leginkább különböző vonásaik mára már elhalványultak, a legnagyobb gyakoriságú, a megértést nem zavaró hangtani (fonetikai és fonológiai) sajtásaik egy része, néhány alak- és mondattani jelenség és az egyes vidékekre jellemző szóképzési elemek (szókapcsolatok, tájszók) azonban még ma is járatosak, és regionális köznyelvi jellegzetességként évtizedek múltával is bizonyosan fennmaradnak. Éppen ezért nemcsak a kutatómunkában kell ezt figyelembe venni, hanem például az iskolai oktatásban is föltétlenül számolni kell azzal a körülménnyel, hogy – főképpen a falvakban és általában az urbanizáció hatásainak kevésbé kitett vidékeken – sok diák folytatja úgy tanulmányait, hogy bizonyos fokú nyelvjárásosság jellemzi szóbeli és írásbeli megnyilatkozásait, mégpedig annak – általában különféle hátrányokkal járó – következményeivel együtt. A magyartanárok mindennapos tapasztalata ugyanis, hogy a nyelvjárásai sajtások ismerete és használata (pl. a szóbeli érintkezésben, az iskolai fogalmazásokban, a helyesírásban stb.) a különböző iskolatípusokban sok nehézséget jelent a tanulóknak. Sajnálatos tény, hogy nálunk viszonylag kevés példát találunk a nyelvjárásban és a szakdidaktika együttműködésére. A nyelvjárásai kiadványok (pl. a korábbi egyetemi és főiskolai tankönyvek is) többnyire figyelmen kívül hagyják a dialektológia és a magyartanítás kölcsönös kapcsolatát, összefüggését. Ez alól kivételt képez a *Magyar dialektológia* címmel nemrég megjelent új tankönyv (tartalmánál és terjedelménél fogva inkább kézikönyv), amelynek egyik fejezetében Kiss Jenő összegzi a tanárképzés és a közoktatás ezen a téren elért eddigi eredményeit és a későbbiekben

elvégzendő feladatait (2001: 145–155). Az ott kifejtett magyar kutatások eredményei közül – alapossága, átfogóbb jellege miatt – Guttmann Miklós kandidátusi értekezését, illetőleg annak később átdolgozott változatát emelem ki, amely az MNyTK.-sorozatban jelent meg (1995). Vizsgálódásainak középpontjában a tíz- és tizennégy éves tanulók nyelvhasználatában jelentkező tájnyelvi sajátságok feltárása áll. Nyelvi-nyelvjárási elemzései alapján helyesen mutat rá azokra a feladatokra, amelyeket az oktatás-nevelés folyamatában, az anyanyelvi tudat formálásában elsősorban a magyartanároknak kell elvégezniük. Munkája szép és követendő példája az alkalmazott dialektológiának, amely továbbra is elhanyagolt terület nyelvjáráskutatásunkban. Jó lenne, ha a tanulók nyelvjárás-függőségű nyelvi hátrányos helyzetének megszüntetését vagy legalábbis annak csökkentését – Guttmann vizsgálódásaihoz hasonló célú és módszerű – további kutatások segítenék a magyar nyelvterület más régióiban is, és a magyartanárok mindennapi munkájának megkönnyítésére minél előbb módszertani segédkönyvek látnának napvilágot nálunk is.

Ezért is gondoltam arra, hogy hasznos volna a szóban forgó problematikának néhány elvi és gyakorlati kérdésére részletesebben is kitérni, mégpedig azon vizsgálódások alapján, melyeket a német nyelvterületen már régebben elkezdtek és részben már meg is valósítottak az ottani szakemberek. Ezen a téren elért eredményeiknek a megismerésére – egyéb kutatásaim mellett – először 2001-ben a bécsi Collegium Hungaricum hathetes ösztöndíjának elnyerésével, 2002-ben pedig egy két hónapos DAAD-ösztöndíj keretében az NSZK-beli Göttingenben adódott lehetőségem. Tanulmányútjaim során ugyanis módomból volt arra, hogy a Bécsi Egyetem Germanisztikai Intézetében Herbert Tatzreiter professzorral, a Göttingeni Georg-August Egyetemen pedig Dieter Stellmacher professzorral a fölmerült szakmai kérdésekről konzultáljak, és az ottani könyvtárakban a témakörbe vágó szakirodalmat tanulmányozzam. Mindkét kolléga segítőkészségét, támogatását ezúton is köszönöm.

A német nyelvterületen – például a magyartól eltérően – igen nagy különbségek alakultak ki az egyes helyi nyelvjárások között, és ezeknek egy része sokfelé mindmáig megőrződött. Még napjainkban is előfordul, hogy két különféle nyelvjárást (pl. a pomerániai és alemanni vagy a hessenit és a tirolit, sőt például a pfalzi régió belül a zweibrückeni és a hochspeyeri tájszólást) beszélő nem érti meg egymást, ha mindegyikük a saját tájnyelvét használja. Nekik a sikeres kommunikációhoz közvetítő nyelvváltozatra van szükségük. Ennek eszköze általában az iskolában elsajátított standard. Nyilvánvalónak látszik, hogy az iskolába kerülő tanulók azon részének, akiknek nyelvhasználatára kisebb-nagyobb fokú nyelvjárásiaság jellemző, hosszú ideig sok nehézséget okoz a standard német nyelven folyó oktatás, a tanórák megszabta (írásbeli és szóbeli) feladatok sikeres teljesítése. Mattheier (1980: 108) olyan tanári tapasztalatokra is utal, melyek szerint még a gimnázium első osztályában is volt arra példa, hogy az egyes tanulók először nyelvjárási formában fogalmazták meg dolgozatukat, s ezután írták át a standard németnek megfelelően.

A nyelvjárás és az iskolai oktatás összefüggésének kérdése a német dialektológiában már korábban is fölmerült, ezt a problematikát különféle (elsősorban

didaktikai) szempontból több nyelvjáráskutató is fölvetette. Így többek között például Gunter Bergmann a *Nyelvjárások és nyelvjáráskutatás* című könyvének (1964) egy külön fejezetében (*Mundart in der Schule*) fejtegette az iskola és a nyelvjárás(ok) kapcsolatát, azokat a nehézségeket és teendőket, amelyek a tanulók nyelvjárásias beszédéből adódnak, s melyekkel az oktatás folyamatában a diákoknak – megfelelő tanári hozzáértéssel és segítséggel – sikeresen meg kell birkóznuk. Szerinte az olyan településeken, ahol még erőteljesen megőrződött a helyi nyelvjárás, azt nem szabad elhagyni a köz- és irodalmi nyelv javára, hanem ehelyett inkább mindkét változat ismeretére és használatára kell törekedni. Példaként említi, hogy néhány helyen (Vogtland vidékén) jó eredményeket értek el azzal, hogy az első osztályokban a helyi nyelvjárásban folyt a tanítás, amikor a tananyag lehetővé tette. Ennek természetesen előfeltétele, hogy a tanár maga is beszélje az adott település tájszólását. Nagyon fontos továbbá – mint írja –, hogy az oktatás-nevelés folyamatában a standard elsajátítását a nyelvjárás megőrzésével párhuzamosan kell megvalósítani, a helyi nyelvjáráshoz kötődő nyelvi öntudatot ugyanis nem megszüntetni, hanem erősíteni kell (vö. 1964: 10).

A dialektológia és az iskolai oktatás közötti kapcsolat régi fölismerése el- lenére a német nyelvterületen (főleg az NSZK-ban) lényeges változás az 1970-es évek elejétől következett be (a kezdeti próbálkozásokra vö. Kiss 2001: 145). Ezután vált a nyelvjáráskutatás (a tanulók nyelvjárásias nyelvhasználata) és az oktatás összefüggésének vizsgálata egyre népszerűbb és gyakoribb kutatási témává. Az *Egy nyelvjárás-orientációjú nyelvi módszertan alapjai* című tanulmánykötet (1978) egyik szerkesztője, Ingulf Radtke visszpillantva a lényegében néhány évvel korábban indult szociolingvisztikai kutatásokra, csupán példaként nyolc ön- álló kötetet és cikket sorolt föl (pl. Ulrich Ammon: *Dialekt, soziale Ungleichheit und Schule*. Weinheim, 1972; Joachim Hasselberg: *Dialekt und Bildungschancen*. Weinheim und Basel, 1976; Gerhard Koss: *Angewandte Dialektologie im Deutsch- unterricht*. In: *Blätter für den Deutschlehrer*. 1972, 92–102; stb.), s ehhez hozzá- fűzte, hogy a szóban forgó listát még növelni is lehetne. Az iskolai oktatás és a tanulók nyelvjárásias nyelvhasználatának vizsgálatában szerinte nagy szükség van arra, hogy minél előbb olyan összehasonlító grammatikák szülessenek, amelyek a nyelvjárások és a német köznyelv közötti különbségeket megfelelő részletességel tárják föl. Az ily módon összeállított kötetek eredményeit pedig bele kell dolgozni az iskolai tankönyvekbe. Az Ulrich Ammon, Ulrich Knoop és Ingulf Radtke által szerkesztett kiadvány (1978) – visszatekintve a megjelenésétől eltelt majdnem 25 esztendőre – e témakörben máig az egyik legjelentősebb tanulmány- gyűjtemény a német dialektológia és szociolingvisztika történetében. A kötetben megjelent írásokra összességükben a nyelvjárás szociolingvisztika megjelölés illik, amelyre a német nyelvű szakirodalomban három elnevezés is használatos (*Dialektsoziolinguistik, Sozialdialektologie és kommunikative Dialektologie*). Nagyobb részük a nyelvjárás(ok) és az iskolai oktatás összefüggését vizsgálja, némelyikük különösen részletesen foglalkozik ezzel a témakörrel (pl. Volker Bro- weleit: *Dialektologie und Sprachdidaktik*; Bernd-Ulrich Kettner: *Niederdeutsche Dialekte, norddeutsche Umgangssprache und die Reaktion der Schule*; Hans Ramge: *Kommunikative Funktionen des Dialekts im Sprachgebrauch von Lehrern*

während des Unterrichts), van azonban egy-két elméleti-módszertani vonatkozású tanulmány is benne (pl. Roland Ris: *Sozialpsychologie der Dialekte und ihrer Sprecher*). – Érdekességként, sajátos témaválasztása miatt említem meg Bernhard Kettemann és Wolfgang Viereck *Anyanyelvi nyelvjárás és idegennyelv-el-sajátítás. Nyelvjárás és interferencia: stájer-angol* című közös tanulmányát, amely a Graz környéki stájer nyelvjárások hatását vizsgálja angolul tanuló tíz-tizennégy évesek nyelvhasználatában.

Az iskolai némettanítás segítésére a nyelvjáráskutatók már az 1970-es évek második felétől értékes oktatási segédkönyveket, füzeteket adtak ki néhány nyelvjáráshoz kapcsolódóan. Így például a pfalzi, a sváb és a westfáliai nyelvjárás-területről a következőket: Ulrich Ammon – Uwe Loewer: *Schwäbisch*. Düsseldorf, 1977; Hermann Niebaum: *Westfälisch*. Düsseldorf, 1977; Beate Henn: *Pfälzisch*. Düsseldorf, 1980). Ezek a füzetek a 70-es évektől kezdődően immár egy fontos kiadványsorozatot jelentenek (*Dialekt/Hochsprache – kontrastiv*. Sprachhefte für den Deutschunterricht herausgegeben von Werner Besch–Heinrich Löffler–Hans H. Reich). Erre a füzetsorozatra jellemző, hogy alaposan végiggondolt, szerteágazó szempontrendszerre épül, melyben a német dialektológiai kutatások eredményei jól hasznosíthatóan kapcsolódnak az iskolai némettanításhoz. Mindegyik füzet röviden, lényegre törően olyan elméleti-módszertani kérdéseket tárgyal, amelyek nagy segítséget jelenthetnek a közoktatásban (elsősorban) a némettanárok számára. Így például szó esik bennük a nyelvi-nyelvjárás-környezetről és a nyelvjárások ismeretéről, használatáról, a nyelvjárások és a köznyelv, illetőleg az anyanyelv kapcsolatáról, továbbá – elsősorban a nyelvtanítással összefüggő – elvi-módszertani problémákról, és természetesen nem maradhatott ki e kiadványokból az elemzésre kiválasztott nyelvjárás-terület kisebb-nagyobb egységeinek a bemutatása sem. Az említett fejezetek után a különböző nyelvjárás-jelenségekre visszavezethető nyelvi-nyelvtani hibák számbavétele, elemzése található meg bennük, mégpedig – a gazdag példaanyag miatt – általában nagy terjedelemben. E füzetek közül kettőre hívom föl a figyelmet. Ludwig Zehetner, a 2. füzet (*Bairisch*. Düsseldorf, 1977) szerzője például helyesírási és grammatikai problémákat vizsgált részletesebben, de kitért a bajor nyelvjárások szókincsének elemzésére is. – Az alsószász nyelvjárások különféle (hangtani, alaktani, morfoszintaktikai, mondattani és lexikai) sajátosságait Dieter Stellmacher vetette össze – követésre méltó alaposággal – a standard némettel, a feltárt nyelvjárás-eredetű hibákat pedig a grammatika területei szerint külön fejezetben összegezte (*Niedersächsisch*. Heft 8. Düsseldorf, 1981). Lényegében véve a többi füzetnek a fölépítése, módszertani eljárása, nyelvi anyaga és vizsgálati eredményei is ezekhez hasonlóak, azokkal a magától értetődő tájnyelvi különbségekkel, amelyek az egyes nyelvjárás- régiók között napjainkban is megvannak.

Fontosnak tartom Valentin Reitmajer egy idevágó munkájának (1979) vázlatos bemutatását is, ez a kiadvány ugyanis elméleti-módszertani tekintetben és gazdag nyelvi-nyelvjárás- anyagon nyugvó eredményei alapján jó mintául szolgálhat mindazon kutatások számára, amelyek a tanulóknak az iskolában elért teljesítménye és nyelvjárásias nyelvhasználata közötti összefüggések részletes feltárására irányulnak. Könyvének bevezető fejezetében áttekintette a külföldi és

a németországi szociolingvisztikai kutatásokat (főképpen Basil Bernstein és Ulrich Oevermann vizsgálódásait), a nyelvi hátrányos helyzet szociolingvisztikai és dialektológiai összetevőit, továbbá a nyelvjáráskutatásnak és a szakmódszertannak e témakörbe tartozó eredményeit. A szerző sajnálattal állapította meg, hogy a német nyelvterületen is hosszú ideig elkerülte a kutatók figyelmét az a körülmény, hogy az irodalmi nyelv elsajátításának folyamatában a nyelvjárásiasság gátló tényező lehet. Ez annak ellenére is jellemző, hogy a nagy múltú, hagyományos dialektológia Németországban a germanisztika egyik legrégebbi tudományága, amely a nyelvjárások vizsgálatában a 19. század közepétől napjainkig igen jelentős eredményeket ért el (Reitmajer 1979: 6–7). Mindehhez azonban hozzátette, hogy mindennapi munkájuk során a német tanárok már régen fölismerték, hogy a különböző nyelvjárási jelenségek ismerete és használata a tanulóknak sok gondot okoz iskolai tanulmányaikban. A szerző ezzel kapcsolatban Ludwig Wittgenstein példájára hivatkozik, a híres filozófus ugyanis népiskolai tanító korában nemcsak a figyelmet hívta föl erre a problémára, hanem ezen túlmenően 1925-ben egy szótár összeállításával a tanulóknak segíteni is próbált a nyelvjárási nyelvhasználatból fakadó nehézségeik leküzdésében. – Figyelemre méltóak Reitmajer könyvének azon részei is, melyekben terminológiai kérdéseket tárgyal, így például nagyon részletesen foglalkozik az irodalmi nyelv, a nyelvjárás és a köznyelv fogalmával (1979: 27–47), valamint a nyelvi hátrányos helyzet (Sprachbarriere) meghatározásával (1979: 153–8). Természetesen az anyaggyűjtés elvi-módszertani kérdéseit is taglalja, majd bemutatja a vizsgálatra kiválasztott településeket és a különféle tanulói korcsoportokat is. Alapos, részletekre is kiterjedő elemzést nyújt a csak nyelvjárásban, a csak köznyelven beszélő tanulói korcsoportokról és a kettősnyelvűekről. Majd bemutatja azokat a hang-, alak- és mondattani, illetőleg szókincsbeli hibákat, amelyek a diákok nyelvjárásának hatásával függnek össze. Munkája értékes hozzájárulás azon németországi vizsgálódásokhoz, amelyek az alkalmazott dialektológia területén az iskolai oktatáshoz kapcsolódóan az 1970-es évektől kezdődően követendő példát jelentenek más országok kutatói számára is.

Mintegy két évtizeddel ezelőtt látott napvilágot Klaus J. Mattheiernek *A nyelvjárások pragmatikája és szociológiája* című értékes munkája (1980), amely egy külön fejezetben tárgyalja a dialektológia (ezen belül a nyelvjárások) és az iskolai oktatás kapcsolatát. Fölveti és gazdag szakirodalom alapján vizsgálja például azt a kérdést, hogy az iskoláskorú gyerekek nyelvhasználatára jellemző-e egyáltalán a nyelvjárásiasság, s ha igen, mennyire, milyen mértékben van elterjedve a diákok körében. A nyelvjárásban beszélő tanulók számarányáról különböző régiókból százalékos pontosságú statisztikai adatokat is közöl, melyek között vidékenként olykor igen jelentős eltérések mutatkoznak, így például a legkisebb érték (7,6%) Northeim körzetéből való, a legnagyobb pedig (72,2%) Bamberg környékéről származik (1980: 110). A vizsgálatok alapján nyert statisztikai adatok összesítésével arra az eredményre jut, hogy a németországi (NSZK-beli) diákok 25%-ára, azaz minden negyedik tanuló nyelvhasználatára jellemző a nyelvjárási beszéd. Napjainkban már minden biztonnal kevesebb iskoláskorú beszél nyelvjárásban, ötven-hatvan évvel ezelőtt pedig nyilvánvalóan nagyobb lehetett a tájnyelvet ismerő és használó diákok száma. A standard német tényle-

ges térhódítása az iskolában ugyanis – különböző okokból – csak a II. világháború után következett be (1980: 112). – Ausztriáról és Svájcra azt állapítja meg a szerző, hogy – noha egyik országból sincsenek átfogó, részletes statisztikai adatok a nyelvjárásban beszélő tanulók számarányáról – bizonyosnak látszik: a helyi nyelvjárások szerepe az iskoláskorúak beszédében jóval nagyobb, mint Németországban. A német nyelvű Svájcban (az ország nagyobbik, középső, északi és északkeleti részén) egyébként a diákok elsődleges nyelve a svájci német (das Schweizerdeutsche), a standard német mint második nyelv funkcionál körükben. Ausztriában sokszínű, más német tájszólásoktól eléggé elütő helyi nyelvjárások vannak, amelyek kisebb-nagyobb mértékben színezik a standard németet. Az ausztriai és svájci (dialektológiai és szociolingvisztikai) kutatások a németországiakhoz viszonyítva kisebb figyelmet fordítottak a nyelvjárások és az iskolai oktatás összefüggésének tárgykörére, az idevágó szakirodalom is kisebb terjedelmű. Ez talán azzal is magyarázható, hogy Ausztriában bizonyos mértékig fölhasználhatók például a bajor nyelvjárásban végzett kutatások eredményei (így pl. Zehetnernek a már említett füzetével mellett a következő munkája: *Das bairische Dialektbuch*. München, 1985), illetőleg a Svájc területén lévő alemann nyelvjárásokhoz is kapcsolódóan Werner Besch és Heinrich Löffler közösen írt kiadványa (*Alemannisch*. Düsseldorf, 1977), valamint Heinrich Löfflernek egy másik dolgozata: *Orthographischen der Dialektsprecher am Beispiel des Alemannischen* (in: Ulrich Ammon, Ulrich Knoop und Ingulf Radtke [hrsg.] 1978: 267–83).

Néhány, figyelmet érdemlő példát az osztrák dialektológiai kutatások és szakmódszertan közötti együttműködésre is találunk. Így például szintén használnak forgatható a *Nyelv és nyelvjárás Felső-Ausztriában* című kiadvány (Johann Lachinger, Hermann Scheuringer, Herbert Tatzreiter [hrsg.]: 1989), amely egy nyelvjárási konferencia előadásait tartalmazza. A referátumoknak megközelítőleg a fele (összesen hat) a nyelvjáráskutatás és a közoktatás kapcsolatával foglalkozott, a hat előadó közül négyen németországi (NSZK-beli) résztvevők voltak, ketten pedig (Jakob Ebner gimnáziumi tanár és Franz Pree gimnáziumi tanfelügyelő) Ausztriát képviselték, vagyis a „Nyelvjárás és iskola” témakörben osztrák dialektológus nem tartott előadást. A konferencián részt vevő osztrák nyelvjáráskutatók (pl. Werner Bauer, Franz Patocka, Peter Wiesinger) különböző nyelvjárási témákhoz kapcsolódtak referátumukkal.

Jakob Ebner *Nyelvjárás és némettanítás Felső-Ausztriában* című előadása sokoldalúan, nyelvföldrajzi, módszertani és szociolingvisztikai szempontból elemezte a nyelvjárásiasság szerepét a némettanításban, részletesen kitérve azokra a tapasztalataira is, melyeket az iskolai élet különféle szinterein (például a tanórákon, az órák közötti szünetekben, kisebb létszámú csoportfoglalkozásokon) a tanulók nyelvhasználatáról szerzett. – Franz Pree *Nyelvjárás az osztrák tantervekben és az osztrák iskolákban* c. referátuma – az Osztrák–Magyar Monarchia korától kezdve napjainkig – olyan szempontból tekintette át a tanterveket, hogy azok mennyire vették figyelembe a diákok nyelvjárási beszédét és annak következményeit az egyes iskolatípusokban. A németországi Arno Ruoff *A nyelvjárás mint az iskolai oktatás tárgya* című előadása szintén kapcsolatban volt a tantervekkel, ezenkívül a nyelvjárásoknak a tanítási órákon való felhasználásáról fejtett ki tematikailag

sokszínű, érdekes és figyelemre méltó javaslatokat, mégpedig oly módon, hogy a különféle témaköröket (pl. nyelvföldrajz, nyelvjárás és irodalmi nyelv, földrajzi nevek, nyelvjárás és nyelvtörténet stb.) az egyes iskolai korcsoportok szerint állította össze. Mondanivalóját azoknak a tanterveknek a ismertetésével kezdte, melyeket a németországi tartományok többségében 1980 körül vezettek be. A szóban forgó előírások megengedik például a nyelvjárás használatát a tanórákon, s kitérnek arra is, hogy a nyelvjárásiaságot nem szabad lenézni, hanem éppen ellenkezőleg: a tájszólások azon szerepét kell erősíteni, amely a szülőföldhöz való ragaszkodást ébreszti fel a tanulóknál. Mivel ezekben a tantervi előírásokban nekünk magyaroknak is sok értékes, megszívlelendő tanulság rejlik, ezért hasznosnak látszik A. Ruoff fejtegetését részletesebben is idézni: „In den Lehrplänen der meisten deutschen Bundesländer ist seit wenigstens zehn Jahren wieder die verstärkte Beschäftigung mit Mundart vorgesehen. Die Vorschriften zielen in drei Richtungen: 1. der Gebrauch der Mundart im Schulunterricht soll zunächst geduldet werden, um »spontane Sprechbereitschaft des Schülers nicht zu beeinträchtigen« (Bildungsplan Baden–Württemberg); 2. »jede Abwertung der Mundart ist zu vermeiden, die Leistung der Mundart, die in der sprachlichen Erschließung der Heimat besteht, ist für den Unterricht fruchtbar zu machen« (Richtlinien Nordrhein–Westfalen); 3. die Behandlung der Mundart soll für den Sprachunterricht genutzt werden” (1989: 125).

Nyilvánvalóan a föllendült kutatások is közrejátszottak abban, hogy a szóban forgó témában a *Dialektologie* című kézikönyvben Klaus-Peter Wegera *A nyelvjárásias beszéd problémái a német standard elsajátításában* címmel értékes tanulmányt tehetett közzé (1983: 1474–92). A szerző jó összefoglalást nyújt azokról az 1970-es években végzett kutatásokról, amelyek a különböző életkorú tanulók nyelvjárásias beszédének az iskolai előmenetelükre tett hatását vizsgálják. Kilenc pontban összegzi azokat a területeket, melyeken tanulmányaik során a nyelvjárást ismerő és használó diákok hátrányai egyértelműen kimutathatók. Ezek közül néhánynak a megemlítése – kutatási és oktatási szempontból is – fontosnak látszik. Így például a nyelvjárásias háttérű tanulók sokkal több helyesírási hibát követnek el, lassabban és hibásabban olvasnak, a tanórákon passzívabbak, ritkábban jelentkeznek, kevesebben tanulnak tovább, mint a német standardot használó társaik. Ezekhez a nehézségekhez a mezőgazdasági jellegű vidékeken, ahol még több a nyelvjárásias beszédű diák, további, az iskolai előmenetelt hátráltató körülmény (pl. a bejáró tanulók nagyobb száma, a múzeumok, színházak hiánya) is hozzájárul. Meggyőződésem, hogy az itt felsorolt tényezők – határainkon innen és túl – a magyarra is jellemzőek, sőt némelyikük hatványozottabb mértékben jelentkezik. Erdemes volna a fölvetett kérdéseket egyrészt szak módszertani szempontból nálunk is még alaposabban megvizsgálni, másrészt a köz- és a felsőoktatásban irányító szerepet betöltő intézményeknek, szervezeteknek az elvégzendő kutatásokhoz és az iskolai föltételek sürgős javításához – nemcsak szavakban, hanem végre tettekben is – megfelelő anyagi segítséget nyújtani.

Németországban a dialektológia és a közoktatás kapcsolatának vizsgálata, a tanulói nyelvhasználat nyelvjárásiaságának és a tanulmányi előmenetel összefüggésének elemzése máig fontos és elismert témának számít a nyelvjáráskutatók

és a szociolingvisztikával foglalkozó szakemberek körében egyaránt. Jól mutatják ezt az 1980-as és 90-es években megjelent önálló kötetek, cikkek és tanulmányok, melyek közül csak néhányat említek meg (pl. Ludwig Zehetner–Anthony Rowley: *Dialekt als Schulproblem* [vö. Ludwig Zehetner 1985: 197–210]; Reinhard Raschel: *Das Fränkische im Alltag, in der Schule und in der Medien*. In: Eberhard Wagner: *Das fränkische Dialektbuch*. München, 1987, 103–56; Ulrich Ammon [hrsg.]: *Dialekt und Schule in der europäischen Ländern*. Niemeyer, Tübingen, 1989; Erwin Koller: *Fräggisch gschriim? Eine fehleranalytische Untersuchung unterfränkischer Schüleraufsätze*. Tübingen, 1991; Rainald Bücherl: *Dialektwandel und Sprachvariation als dialektisches Problem. Eine Bestandsaufnahme im bayrisch-schwäbischen (lechrainischen) Übergangsdialekt*. Regensburg, 1995; stb.). Ugyanezt jelzi, hogy az utóbbi időben a német nyelvterületen szinte nem múlt el egyetlen dialektológiai konferencia sem anélkül (legyen szó akár a bajor-osztrák, akár az alemann nyelvjárásokról), hogy a „Nyelvjárás és iskola” című téma ne szerepelt volna a rendezvény programjában. Ezekben a szekcióüléseken elsősorban a nyelvjárások és az iskolai oktatás kapcsolatáról, a különféle tudományterületek (ezeken belül főképpen a dialektológia) és a szakmódszertan közötti interdiszciplináris együttműködésről és ennek további lehetőségeiről esett szó. Az 1995-ben Grazban tartott bajor-osztrák nyelvjárás konferencián például Gerhard Koss azt állapította meg, hogy a tanárképzés, a tanári továbbképzés és az iskolai oktatási módszerek szempontjából egyaránt öröndetes, hogy az utóbbi években a nyelvjárás kutatás és szakmódszertan közötti együttműködés szép eredményekkel járt (1998: 142).

Nagyon fontos és hasznos lenne, ha a magyar dialektológia eredményeit és az egyes nyelvjárásoknak azokat a sajátosságait, amelyek a tájszólásban beszélő tanulóknak a tanítás folyamatában hátrányt, kisebb-nagyobb nehézségeket okoznak, a tanárok nálunk is minél jobban figyelembe vennék. Ebben persze nemcsak a módszertanos szakembereknek, tanítóknak, magyartanároknak vannak teendői, hanem a nyelvjárás kutatóknak is. Úgy vélem, hogy a német dialektológia és a szakdidaktika – a Gerhard Kosstól említett – eredményes együttműködése követésre méltó például szolgálhat más nemzetek számára is, mégpedig nemcsak elméleti síkon, hanem gyakran konkrét módszertani javaslatokat, ötleteket is adva a tanórákon végzendő munkához. A közoktatást ugyanis – amint már említettem – viszonylag sok segédkönyv, füzetsorozat is segíti Németországban. Ezek a különféle iskolatípusok diákjainak olyan szemléletű anyanyelvi nevelését szolgálják, melyben a nyelvjárás és a standard német nem szemben áll egymással, hanem mindegyiknek megvan a helye, mindegyik megkaphatja a maga szerepét. Ezt a gondolatot a Zellben rendezett nyelvjárás konferencia egyik résztvevője, Valentin Reitmajer *A tájszólásban beszélők iskolai problémái a nyelvjárások reneszánsza ellenére?* című előadásának végén így fogalmazta meg: „Azt kell célul kitűznünk, hogy az iskolában ne egyedül a köznyelv és ne csupán a nyelvjárás, hanem mindkét nyelvváltozat szerepet kapjon. Egy mottóval így lehetne ezt kifejezni: a köznyelvet el kell sajátítani, a nyelvjárást nem szabad elfelejteni, és ha szükséges, a tájszólást ismét meg kell tanulni!” (In: Lachinger, Johann–Scheuringer, Hermann–Tatzreiter, Herbert [hrsg.]: 1989: 151).

Annak ellenére is hasznos lenne a német nyelvterületen az alkalmazott dialektológiában elért eredményeket figyelembe vennünk, hogy a magyarban – amint már részletesebben is kifejtettem – megközelítőleg sincsenek olyan nagy különbségek egy-egy tájszólás és a köznyelv, illetőleg az egyes nyelvjárások között, mint a német nyelvterületen. A nyelvjárásias beszéd ugyanis – nyilvánvalóan vidékenként is eltérően, egyéenként pedig még nagyobb különbözőséggel – napjainkban is megvan, s kisebb mértékben meg is lesz, ezért az oktatás-nevelés folyamatában (tanórán és az iskolai nyelvhasználat más színterein) sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Az áttekintett kutatási eredmények mellett természetesen arra is figyelemmel voltam, hogy a szakemberek és a szakmán kívüliek általában miképpen ítélik meg a nyelvjárásiaságot, hogyan vélekednek a nyelvjárásról mint nyelvváltozatról és annak használatáról a mindennapi nyelvi érintkezésben. A német nyelvterületen a szakemberek felfogása és a közvélemény között a nyelvjárásias beszéd megítélésében általában nincs lényeges eltérés: a standard német mellett a nyelvjárásnak is megvan a maga helye és szerepe, és semmiképpen sem lenézett, stigmatizált nyelvváltozat a németországi tartományok nagy részében. A nyelvjárásiaság napjainkig való megőrzése és vállalása történelmi, társadalmi okokkal magyarázható. Így például abban, hogy a bajor lakosság többsége ma is bizonyos büszkeséggel használja nyelvjárását, Bajorország történelmi múltja, az évszázadokkal ezelőtt kialakult bajor tudat és a vele szorosán összefüggő bajor nyelvjárás tudat játszik közre elsősorban. Reitmajer – a már említett tanulmányában – például arról is beszámolt, hogy a 80-as években NSZK-szerte különféle nyelvjárás egyesületek, szervezetek jöttek létre azzal a céllal, hogy a tájnyelvi gyűjtéseket, feldolgozásokat anyagi támogatással is segítsék, ösztönözzék. Itt például utalt a müncheni egyetemen végzett azon vizsgálódásra, amely szerint Bajorországban a felnőtt lakosságnak kerekén 80%-a ismeri és beszéli a helyi nyelvjárást, s emellett hivatkozik egy müncheni folyóiratra is, amely 1985 januárjában arról tudósított, hogy sok bajorországi vezető munkahelyén is tájszólásban beszél (1989: 141). Vannak viszont olyan néprészlegek, etnikai csoportok, amelyek kevésbé ragaszkodnak tájnyelvükhöz (ilyenek pl. a frízek). Ausztriában a jó néhány kisebb egységre tagolható bajor-osztrák nyelvjárás sem őrződik meg olyan szívesen, mint Bajorországban. Svájc német nyelvű népessége viszont különösen az egymás közötti kommunikációban – saját tájszólásában (az alemann nyelvjárás valamelyik helyi változatában) érintkezik. S ez nemcsak a nagyobb városoktól távolabb élő vidéki lakosságra jellemző, hanem még az értelmiségre is, amely ismerősei körében saját városi (pl. a baseli, berni, zürichi stb.) nyelvjárását használja.

A tájszólások megítélése tehát a német nyelvterületen sem egységes, az összkép azonban, amely róluk (a mindennapi nyelvi érintkezésben betöltött szerepükről) a szakemberek és a laikusok körében kirajzolódik, jóval kedvezőbb, mint a magyarban. Volna tanulni- és követnivalónk ilyen szempontból is. Nálunk ugyanis elég nagy szakadék tátong a nyelvjárás kutatók felfogása és a közvélemény között. A nyelvjárásias beszédmód lenézése, megbélyegzése eléggé régi keletű a magyar nyelvterületen. Az a föltevés, hogy ennek okai legalább

kétszáz évre nyúlnak vissza, és elterjedésükben valószínűleg több tényező is közrejátszik (az okokra l. részletesebben Szabó 1999: 152–69; különösen: 160–7). Bizonyos tapasztalatok azt mutatják, hogy a régi korok és napjaink iskolatípusai a köznyelvi norma terjesztésének a jegyében minden nyelvjárási sajátosságot meg akartak szüntetni a kisebb-nagyobb mértékben tájszólásban beszélő diákok nyelvhasználatában. Ezt hat évig tartó közép- és általános iskolai tevékenységem során, mielőtt a JATE Magyar Nyelvészeti Tanszékére kerültem, magam is nemegyszer tapasztaltam. Az előzőekben fölvetett kérdéskörben tehát a ránk váró feladatok kétirányúak: egyrészt vizsgálnunk kellene a dialektológia (ezen belül a nyelvjárások) és az iskolai oktatás kapcsolatát, majd ebben előrelépve a magyartanárok mindennapi munkájának segítésére – a különböző nyelvjárássterületek tájnyelvi sajátosságait és a belőlük adódó oktatási-nevelési feladatokat figyelembe vevő – kiadványokat kellene megjelentetni, másrészt a tanároknak és a közvéleménynek a nyelvjárásiaságról kialakult szemléletét kellene megváltoztatni. Mindkét teendő sürgős és fontos, s mindkettő – sajnos – megoldhatatlannak látszik. Az első feladathoz több szakember kellene, s utánpótlásgondjaink egyre szorítóbbá válnak, hiszen egy-két évtized múlva a nyelvjárás kutatók száma a mainak akár a felére csökkenhet. Hasonló nehézségek a szakmódszertan területén is vannak, az iskolákban pedig – különböző okokból – egyre kevesebb az újítani tudó és akaró, kezdeményező típusú tanár. A szemléletformálás – látszólag – könnyebbnek tűnhet: ehhez pedig nem kellene anyagi feltételek, csak egy kis többletenergia a szakemberek (a nyelvészek, főképpen a nyelvjárás kutatók) és a tanítók, tanárok (elsősorban a magyar szakosok) részéről, s ezenkívül a közgondolkodást befolyásolni tudó egyéb fórumokon (pl. a rádióban, televízióban, napilapokban stb.) is szólni lehetne és kellene nyelvjárásaink egykori és mai helyéről, szerepéről népünk és nyelvünk életében. S akkor talán kevesebb diákot érne olyan negatív élmény, mint amilyen megszégyenítés nyelvjárásias beszéde miatt Illyés Gyulát érte Dombóváron egy hajdan volt mértanórán.

SZAKIRODALOM

- Ammon, Ulrich–Knopp, Ulrich–Radtke, Ingulf (hrsg.) 1978. *Grundlagen einer dialektorientierten Sprachdidaktik*. Weinheim und Basel.
- Bergmann, Gunter 1964. *Mundarten und Mundartforschung*. Leipzig.
- Ebner, Jakob 1989. Dialekt und Deutschunterricht in Oberösterreich. In: Lachinger, Johann–Scheuringer, Hermann–Tatzreiter, Herbert (hrsg.): *Sprache und Dialekt in Oberösterreich*. Linz.
- Guttman Miklós 1995. A táji jelenségek vizsgálata tíz- és tizennégy évesek beszélt nyelvében Nyugat-Dunántúlon. *MNyTK*. 202. Budapest.
- Kettemann, Bernhard–Viereck, Wolfgang 1978. Muttersprachiger Dialekt und Fremdspracherwerb. Dialekttransfer und Interferenz: Steirisch-Englisch. In: Ammon, Ulrich–Knoop, Ulrich–Radtke, Ingulf (hrsg.): *Grundlagen einer dialektorientierten Sprachdidaktik*. Weinheim und Basel. 349–75.
- Kiss Jenő 2001. Az alkalmazott dialektológia: a nyelvjárások és az anyanyelvoktatás. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest. 145–55.

- Koss, Gerhard 1998. Schneckenudel und Klammeraffe. Zur Wechselbeziehung von Dialektologie und Sprachunterricht. In: Hutterer, Claus Jürgen–Pauritsch, Gertrud (hrsg.): *Beiträge zur Dialektologie des ostoberdeutschen Raumes. Referate der 6. Arbeitstagung für bayerisch-österreichische Dialektologie 20.–24.9.1995. in Graz*. Göppingen. 141–51.
- Lachinger, Johann–Scheuringer, Hermann–Tatzreiter, Herbert (hrsg.) 1989. *Sprache und Dialekt in Oberösterreich*. Linz.
- Mattheier, Klaus Jürgen 1980. *Pragmatik und Soziologie der Dialekte. Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen*. Heidelberg.
- Pree, Franz 1989. Dialekt in den österreichischen Lehrplänen und an den österreichischen Schulen. In: Lachinger, Johann–Scheuringer, Hermann–Tatzreiter, Herbert (hrsg.): *Sprache und Dialekt in Oberösterreich*. Linz.
- Reitmayer, Valentin 1979. *Der Einfluss des Dialekts auf die standardsprachigen Leistungen von bayerischen Schülern in Vorschule, Grundschule und Gymnasium. Eine empirische Untersuchung*. N. G. Elwert Verlag, Marburg.
- Reitmayer, Valentin 1989. *Schulschwierigkeiten von Dialektsprechern trotz Dialektrenais-sance?* In: Lachinger, Johann–Scheuringer, Hermann–Tatzreiter, Herbert (hrsg.): *Sprache und Dialekt in Oberösterreich*. Linz. 140–51.
- Ruoff, Arno 1989. Dialekt als Gegenstand des Schulunterrichts. In: Lachinger, Johann–Scheuringer, Hermann–Tatzreiter, Herbert (hrsg.): *Sprache und Dialekt in Oberösterreich*. Linz. 125–34.
- Stellmacher, Dieter 1981. *Niedersächsisch*. Heft 8. Düsseldorf.
- Szabó József 1999. *Nyelvjárási és szociolingvisztikai tanulmányok*. Körös Főiskola, Békéscsaba.
- Wagner, Eberhard 1987. *Das fränkische Dialektbuch*. München.
- Wegera, Klaus-Peter 1983. Probleme des Dialektsprechers beim Erwerb der deutschen Standardsprache. In: Besch, Werner–Knoop, Ulrich–Putschke, Wolfgang–Wiegand, Herbert Ernst (hrsg.): *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. 2. Halbband. Berlin, New York. 1474–92.
- Zehetner, Ludwig 1977. *Bairisch*. Hefte 2. Düsseldorf.
- Zehetner, Ludwig 1985. *Das bairische Dialektbuch*. München.
- Zehetner, Ludwig–Rowley, Anthony 1985. Dialekt als Schulprobleme. In: Zehetner, Ludwig: *Das bairische Dialektbuch*. München. 197–210.

Szabó József

SUMMARY

Szabó, József

Dialectology and education in Germany and Austria

It is an everyday experience of teachers of Hungarian language and literature that their pupils' knowledge and use of dialectal phenomena (e.g. in oral communication, school papers, or spelling in general) is usually a source of grave problems. It is, on the other hand, regrettable that comparatively few instances of cooperation between dialectologists and teaching methodology experts can be found in Hungary. The present author therefore thinks that it is useful to discuss certain aspects of that problem area, both theoretical and practical ones, on the basis of investigations that have been going on in Germany and Austria for some time now and have, at least in part, been completed there. The paper gives an overview of those results.